10.22034/3.8.4

نشریه مکتب احیاء، ۳ (۸)، ۲۸-۳۹/ پاییز ۱۴۰۴

مقالهٔ پژوهشی

ارائه مدل پیشنهادی برای ثبت جهانی باغ‌های تاریخی بر اساس تحلیل تطبیقی پرونده‌های ثبت‌شده در یونسکو

جمیل ویسی*
صلاح ویسی
گروه معماری، دانشکدهٔ هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱

واژگان کلیدی
باغ های تاریخی ایران، یونسکو، راهنمای متقاضیان ثبت و حفاظت از باغ، میراث فرهنگی و محیط زیست

چکیده

باغ ایرانی به‌عنوان یکی از کهن‌ترین نمونه‌های منظر فرهنگی جهان، تجلی ترکیبی از هندسهٔ هوشمندانه، مهندسی پیچیدهٔ آب، لایه‌های عمیق فرهنگی و سازگاری پیشرفته با اقلیم‌های متنوع ایران است. با وجود ارائه دستورالعمل‌های کلی در اسناد یونسکو، فرایند تدوین پروندهٔ ثبت جهانی باغ‌های تاریخی کشور همچنان با چالش‌هایی همچون ناهماهنگی در مستندسازی، ضعف در تحلیل ارزش جهانی برجسته (OUV)، نبود چارچوب مدیریتی منسجم، تفاوت سطح حفاظت در باغ‌ها و تهدیدهای محیطی و شهری مواجه است. این پژوهش با رویکرد کیفی و بر پایه مطالعه اسنادی، تحلیل تطبیقی و تحلیل مضمون، پروندهٔ رسمی ثبت جهانی ۹ باغ ایرانی و گزارش ارزیابی ایکوموس در سال ۲۰۱۱ میلادی را بررسی می‌کند تا الگوی مشترک موفقیت این مجموعه و دلایل چالش‌های ثبت آن‌ها را استخراج کند. نتایج نشان می‌دهد که شاکلهٔ اصلی موفقیت باغ‌های ایرانی در تبیین چهار محور بنیادین نهفته بوده است: (۱) مستندسازی دقیق نظام آب، هندسه و ساختار فضایی، (۲) تحلیل و تبیین روشن معیارهای فرهنگی C(i)–C(vi)، (۳) بازشناسی رابطهٔ باغ با بستر شهری و منظر سرزمینی و (۴) ارائهٔ برنامهٔ مدیریت و حفاظت یکپارچه. بر مبنای این یافته‌ها، پژوهش حاضر یک «مدل بومی و کاربردی» برای تدوین پروندهٔ نامزدی ارائه می‌دهد که می‌تواند شکاف موجود میان راهنمای کلی یونسکو و شرایط خاص باغ‌های ایرانی را برطرف سازد. این مدل با استانداردسازی مستندسازی، تقویت استدلال OUV، تلفیق دانش اکولوژیک و تاریخی، و ارائهٔ الگوی مدیریتی منسجم، مسیر تهیهٔ پرونده‌های جدید ثبت جهانی را کارآمدتر کرده و شانس موفقیت آثار تاریخی ایران را افزایش می‌دهد. پژوهش حاضر با ارائهٔ چارچوبی منسجم و مبتنی‌بر تجربهٔ واقعی ۹ باغ ایرانی، گامی مؤثر در جهت ارتقای فرآیند حفاظت، مدیریت و ثبت جهانی باغ‌های تاریخی ایران برمی‌دارد.

* نویسندهٔ مسئول: ۰۹۱۸۴۵۷۶۰۳۵ ,j.vaisi@uok.ac.ir

This is an open access article disributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.4]

مقدمه

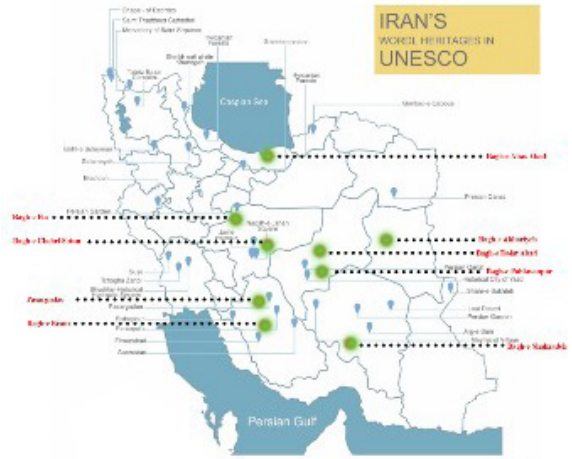
«عشق ایرانیان به درخت و آب‌وگل کم‌کم به عشقی جاودانه تبدیل شده است که در باغ ایرانی تجلی یافته است» (Wilber, 1962/1969) باغ ایرانی در تاریخ باغ‌سازی جهان نه‌تنها به‌عنوان یک سبک شاخص معماری منظر شناخته می‌شود (Mansouri, 2005)، بلکه بازتابی از آرمان‌های معنوی و فرهنگی همچون بازسازی بهشت آرمانی بر روی زمین (Heydar Nattaj & Mansouri, 2009)، قدسی بودن فضا (Sheybani & Hashemi Zadegan, 2017)، چندلایگی معنایی (Etezadi & Bina, 2017)، نمایش زمانمند هویت تاریخی (HeidarNattaj, 2017) و پیوند عمیق با باورهای آیینی پیش و پس از اسلام (Mansouri, 2019) است. حفظ باغ‌های ایرانی با عنایت به ارزش میراثی، تاریخی و زیست‌محیطی آن‌ها یک ضرورت غیرقابل اجتناب است.

کنوانسیون میراث جهانی یونسکو در ۱۶ نوامبر ۱۹۷۲ به تصویب رسید و هدف آن حفاظت از آثار تاریخی، طبیعی و فرهنگی با اهمیت جهانی است که به تمامی بشریت تعلق دارند (UNESCO, 1972). بر اساس این کنوانسیون، کشورهای عضو می‌توانند آثار خود را برای ثبت جهانی معرفی کنند و حفاظت از این آثار، پس از ثبت، مسئولیتی مشترک میان همه کشورها خواهد بود. ایران در سال ۱۹۷۵ به این کنوانسیون پیوست و تاکنون با ثبت ۲۵ اثر فرهنگی و ۲ اثر طبیعی، در رتبه نهم جهانی قرار گرفته است (کمیسیون ملی یونسکو در ایران، ۲۰۱۶).

در سال ۲۰۱۱، مجموعه‌ای از باغ‌های ایرانی در سی‌وپنجمین اجلاس یونسکو به‌عنوان نمونه‌ای منحصربه‌فرد از طراحی و ساخت منظر فرهنگی در فهرست میراث جهانی به ثبت رسید(World Heritage Committee, 2011). این گروه شامل ۹ باغ از مناطق مختلف ایران است: باغ پاسارگاد مرودشت، باغ ارم شیراز، باغ شازده ماهان، باغ چهلستون اصفهان، باغ فین کاشان، باغ عباس‌آباد بهشهر، باغ دولت‌آباد یزد، باغ اکبریه بیرجند و باغ پهلوان‌پور مهریز. این باغ‌ها نمایانگر تنوع طرح‌ها، نقش‌ها و سازگاری با اقلیم‌های گوناگون کشور هستند. بررسی تجربه‌های موفق، روش‌شناسی و تهیهٔ مستندات و مدارک لازم برای حفظ و ثبت جهانی باغ‌ها را نظام‌مند می‌نماید و موجب کاهش اتلاف زمان و ریسک عدم موفقیت در پروسهٔ ثبت خواهد شد. با وجود این، اگرچه یونسکو دستورالعمل‌های روشنی برای ثبت میراث فرهنگی و طبیعی ارائه کرده است، اما این دستورالعمل‌ها ماهیتی کلی دارند و در تطبیق با شرایط خاص باغ‌های ایرانی با چالش‌هایی همراه‌اند. تنوع تاریخی، ویژگی‌های معماری و کارکردهای اجتماعی باغ‌ها در ایران، نیازمند تفسیر و بومی‌سازی دقیق معیارهای یونسکو است. صرفا اتکا به راهنماهای کلی نمی‌تواند پاسخگوی نیاز متقاضیان ثبت باشد. علاوه‌براین، اسناد رسمی یونسکو مانند معیارهای ارزش برجسته جهانی (OUV)[1]، اصالت (Authenticity) و تمامیت (Integrity) بدون ارائهٔ تحلیل تطبیقی و نمونه‌های واقعی، نمی‌توانند چارچوب عملی لازم برای تدوین پروندهٔ نامزدی باغ‌های ایرانی را فراهم کنند. ازاین‌رو، مسئله اصلی این پژوهش آن است که با وجود دستورالعمل‌های یونسکو، چه الزامات و چالش‌هایی در فرایند ثبت جهانی باغ‌ها مطرح می‌شود و چگونه می‌توان دستورکار کاربردی برای متقاضیان ارائه داد؟

پرسش اصلی پژوهش آن است که: «فرایند نظام‌مند تدوین پروندهٔ ثبت جهانی باغ‌های تاریخی ایران چیست و بر اساس تحلیل پرونده‌های ثبت‌شده چگونه می‌توان مدلی بومی و قابل اتکا ارائه کرد؟»

ضرورت انجام این پژوهش از آن‌جاست که ثبت جهانی باغ‌ها نه‌تنها ضامن حفاظت از میراث فرهنگی و ارتقای جایگاه بین‌المللی ایران است، بلکه می‌تواند بستری برای توسعهٔ پایدار و رونق گردشگری فرهنگی باشد. بااین‌حال، نبود منابع مدون و بومی‌شده برای انطباق دستورالعمل‌های یونسکو با شرایط خاص باغ‌های ایرانی، متقاضیان ثبت را با دشواری‌های جدی مواجه کرده است. همچنین بررسی پروندهٔ ثبت جهانی ۹ باغ ایرانی نشان می‌دهد که هرچند این مجموعه در نهایت با موفقیت ثبت شد، اما در مسیر ارزیابی با چالش‌های اساسی مواجه بوده است. مهم‌ترین این چالش‌ها شامل آسیب‌پذیری سازه‌ای در باغ‌های مرطوب، ضعف کارکرد برخی قنوات و آبراهه‌ها، فشار گردشگری در باغ‌های شاخص، ناتمامی مطالعات فنی نظام‌های آبی در باغ‌های باستانی، تهدید توسعه شهری در عرصه و حریم، نابرابری مدیریتی میان باغ‌ها و آسیب‌دیدگی پوشش گیاهی بر اثر عوامل طبیعی بوده است. این موارد به‌صراحت در بخش‌های مختلف «گزارش ارزیابی و وضعیت حفاظت» یونسکو (World Heritage Committee, 2011) ذکر شده‌اند .بر همین اساس، ضرورت دارد مدل پیشنهادی تدوین پرونده ثبت جهانی، بر پایهٔ تجربهٔ واقعی این ۹ باغ در مناطق مختلف اقلیمی ایران (تصویر ۱) و با هدف برطرف‌کردن همین چالش‌ها طراحی شود؛ زیرا موفقیت این پرونده‌ها در گروی ایجاد چارچوبی علمی برای مدیریت منابع آب، حفاظت منظر و پوشش گیاهی، کنترل تهدیدهای شهری، کاهش فشار گردشگری و تکمیل مطالعات فنی بوده است. ازاین‌رو، دستیابی به شاخص‌های دقیق ثبت باغ و ارائه یک دستورکار کاربردی برای حفظ اسناد، تاریخ فرهنگی، زیست‌بوم و آداب و سنت‌ها، ضرورتی اساسی و گامی بنیادین در مسیر حفاظت از باغ ایرانی به‌عنوان میراث ملموس بشریت به شمار می‌آید.

تصویر ۱. محل استقرار باغ های ایرانی نامزد شده.مأخذ:یونسکو،۲۰۱۱.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد کیفی و بر پایهٔ مطالعهٔ اسنادی انجام شد. در گام نخست، دستورالعمل‌های یونسکو، معیارهای فرهنگی، و گزارش‌های رسمی مرتبط با ثبت جهانی باغ‌ها تحلیل گردید. سپس، بر اساس سه محور اصلی، منابع تکمیلی مورد بررسی قرار گرفت: الف) تحلیل رویکرد یونسکو نسبت به باغ‌های تاریخی ایران از طریق مطالعهٔ گزارش‌های ثبت، ارزیابی‌های هویتی و اسناد مرتبط با

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

[DOI: 10.22034/3.8.
مکتب احیا
پاییز ۱۴۰۴

ارزش‌های فرهنگی؛ ب) بررسی مستندات تاریخی باغ‌های ثبت‌شده، شامل متون پژوهشی، اسناد و نقشه‌های تاریخی برای بازخوانی تحول باغ و عناصر کالبدی-اقلیمی آن؛ ج) تحلیل گزارش‌ها و مصوبات مربوط به ارزیابی معیارهای فرهنگی میراث جهانی و روند ثبت ۹ باغ ایرانی در پرونده ۱۳۷۲(تصویر ۲). داده‌های به‌دست‌آمده با روش تحلیل تطبیقی و تحلیل مضمون طبقه‌بندی شدند تا الگوهای مشترک، معیارهای اثرگذار و نقاط قوت و ضعف پرونده‌ها شناسایی شود. این فرایند در نهایت به تدوین «مدل پیشنهادی» برای تهیهٔ پرونده‌های ثبت جهانی باغ‌های تاریخی ایران منتهی گردید.

تصویر ۲. نمودار روش‌شناسی پژوهش. مأخذ: نگارندگان.

پیشینهٔ پژوهش

یونسکو بناهای تاریخی را چنین تعریف می‌کند: «میراث ما از گذشته، آنچه امروز داریم و آنچه برای نسل‌های آینده به‌جا می‌گذاریم؛ میراث طبیعی و فرهنگی ما منابع حیاتی غیرقابل‌جایگزینی هستند (Akagawa & Sirisrisak, 2008). بر همین اساس، کنوانسیون ۱۹۷۲ میراث جهانی با هدف شناسایی، حفاظت و ثبت آثار فرهنگی و طبیعی با ارزش جهانی برجسته تدوین شد (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۹). طبق «فهرست میراث جهانی یونسکو»، آثار ثبت‌شده در پنج منطقه شامل: آفریقا، مناطق عربی، آسیا و اقیانوسیه، اروپا و آمریکای شمالی، و آمریکای لاتین و کارائیب دسته‌بندی می‌شوند. در سال ۲۰۰۶، فهرست جهانی شامل ۸۳۰ اثر بود که از این تعداد، ۶۴۴ اثر فرهنگی و ۱۶۲ اثر طبیعی بودند (UNESCO World Heritage Centre, 2007). باغ‌های ایرانی ثبت‌شده در سال ۲۰۱۱ نیز در این طبقه‌بندی در گروه «میراث فرهنگی» (Cultural Properties) قرار می‌گیرند. پژوهش‌های متعدد داخلی دربارهٔ باغ‌های ایرانی، بیشتر بر معرفی ویژگی‌های کالبدی و منظرین نه باغ ثبت‌شده جهانی متمرکز بوده‌اند و اطلاعات ارزشمندی درباره ساختار تاریخی، هندسهٔ باغ، پوشش گیاهی و نظام آب‌رسانی ارائه کرده‌اند. مهم‌ترین این مطالعات در جدول ۱ آمده است:

با وجود ارزش این پژوهش‌های داخلی، بررسی پیشینه نشان می‌دهد که هیچ‌یک از آن‌ها به موضوعاتی مانند سازوکار تدوین پرونده نامزدی، فرآیند ثبت جهانی، معیارهای فرهنگی یونسکو، ارزیابی اصالت و تمامیت، یا الگوی مدیریتی مورد نیاز باغ‌ها نپرداخته‌اند؛ ازاین‌رو، در این پژوهش بخشی از خلأ علمی موجود با ورود منابع بین‌المللی معتبر تکمیل شده است.

بر اساس UNESCO World Heritage Centre (۲۰۱۷) «ارزش برجسته جهانی (OUV)»، معیارهای فرهنگی (i–vi)، و دو اصل «اصالت (Authenticity)» و «تمامیت(Integrity)» مهم‌ترین محورهای پذیرش یک اثر هستند. راسلر (Rössler & Saouma-Forero, 2001) تأکید می‌کند که ثبت موفق منظرهای فرهنگی تنها زمانی ممکن است که پروندهٔ اثر، مستندات تاریخی قابل‌اتکا، برنامهٔ مدیریت حفاظتی، تحلیل تهدیدها و نظام مدیریتی پایدار ارائه دهد. فاولر (Fowler, 2003) با تحلیل پرونده‌های موفق و ناموفق، ضعف مستندسازی، تدوین نامنسجم پرونده و تبیین ناقص OUV را مهم‌ترین دلایل رد پرونده‌ها اعلام می‌کند.

آکاگاوا و سیریسریساک (Akagawa & Sirisrisak, 2008) نشان می‌دهند که کشورهای آسیایی و خاورمیانه بدون «دستورکار بومی‌شده» نمی‌توانند معیارهای جهانی یونسکو را به‌درستی به شرایط فرهنگی و تاریخی خود ترجمه کنند. در گزارش ایکوموس دربارهٔ ثبت باغ‌های ایرانی (World Heritage Committee, 2011)، دلایل موفقیت ایران شامل مستندسازی نظام آب، هندسهٔ باغ، پیوند با تاریخ فرهنگی، و نقش باغ‌ها در روایت هویت ایرانی بیان

جدول ۲. پژوهش‌های بین‌المللی مرتبط با معیارهای ثبت جهانی و تدوین پرونده نامزدی

پژوهش / سند	نویسنده و سال	محور اصلی پژوهش	ارتباط با پژوهش حاضر
Operational Guidelines	UNESCO World Heritage Centre. ((2017	معیارهای فرهنگی، OUV، اصالت، تمامیت	استخراج معیارهای اصلی تدوین پروندهٔ ثبت جهانی
Cultural Landscapes: Challenges of Conservation	Rössler & Saouma-Forero, 2001	الزامات مدیریتی، مستندسازی، تهدیدها	تبیین استانداردهای یونسکو برای منظرهای فرهنگی
Cultural Landscape: Great Concept	Fowler, 2003	دلایل رد یا پذیرش پرونده‌ها	کاهش ریسک رد پرونده
Cultural Landscapes in Asia and Pacific	Akagawa & Sirisrisak, 2008	چالش‌های کشورهای شرقی، بومی‌سازی معیارها	تدوین دستور کار ثبت باغ ایرانی
Evaluation Report of Persian Garden	World Heritage Committee 2011	تحلیل پرونده ثبت باغ‌های ایرانی	تدوین سند تجربی برای مدل پیشنهادی ثبت

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.4]

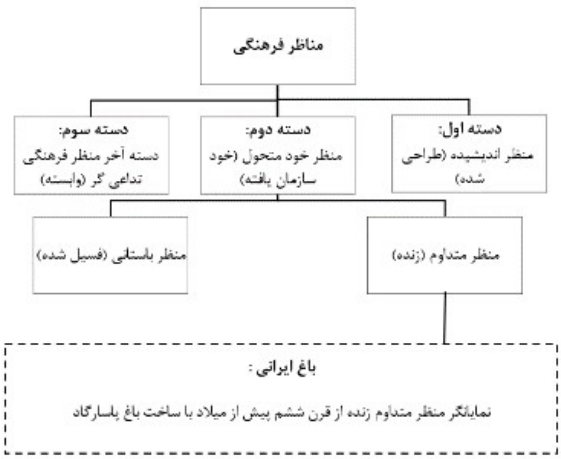
جدول ۱. تحلیل مقالات بررسی شده در خصوص اسناد باغ‌های تاریخی ایران در یونسکو.

نوع پژوهش	عنوان پژوهش	نویسندگان و سال	ارتباط با پژوهش
باغ تاریخی ثبت شده در یونسکو	تزئین گرایی، آفت باغ‌های ایرانی میراث جهانی	Khalilnezhad, 2019	معرفی پوشش گیاهی ۹ باغ تاریخی ثبت شده
	نگاهی به میراث ارزشمند باغ ایرانی در فهرست جهانی یونسکو	دهدار، ۱۳۹۷ (روزنامه توسعهٔ ایرانی)	معرفی ۹ باغ تاریخی ثبت شده با هدف راهنمای گردشگری
نظرپژوهی	واکاوی مؤلفه‌های بازشناخت اصالت در حفاظت میراث فرهنگی	Fadaei Nezhad & Eshrati , 2015	مفهوم اصالت در منظر فرهنگی و اهمیت نقش مردم
	واکاوی اصلی‌ترین چالش‌های مفهوم منظر فرهنگی؛ با تکیه بر بازشناخت و تحلیل کارنامهٔ هجده‌سالهٔ این مفهوم در یونسکو	حناچی و عشرتی، ۱۳۹۰	مفهوم منظر فرهنگی و معیارهای آن، تاریخچه، بررسی یونسکو، نقد اقدامات یونسکو، وجود تناقض در تعریف منظر فرهنگی از دیدگاه سازمان‌های مرتبط
	بررسی کنوانسیون حمایت از میراث‌های فرهنگی و طبیعی (۱۹۷۲) و انتخاب چند نمونه از آثار طبیعی ملی ایران و تطبیق با معیارهای کنوانسیون مذکور جهت ثبت در فهرست میراث جهانی	Dabiri et al., 2014	معرفی یونسکو، بیان معیارهای گزینش میراث جهانی، بیان فرایند ثبت آثار فرهنگی در مرکز میراث جهانی

شده است. برای انسجام بیشتر، این منابع بین‌المللی که اساس مدل پیشنهادی مقاله نیز هستند، در جدول ۲ خلاصه شده‌اند:
بر این اساس، پیشینهٔ پژوهش نشان می‌دهد که ادبیات موجود در ایران بیشتر جنبهٔ توصیفی دارد و به معرفی ویژگی‌های باغ‌ها محدود شده است، در حالی که یک پژوهش علمی دربارهٔ مسیر ثبت جهانی نیازمند بررسی معیارهای جهانی، الزامات مدیریتی، ساختار پرونده‌های یونسکو و تجربه عملی کشورهای موفق است. ترکیب منابع داخلی و بین‌المللی، چارچوب نظری منسجمی برای تحلیل فرایند ثبت جهانی باغ‌ها فراهم می‌آورد و این خلأ دقیقاً همان چیزی است که این پژوهش در پی رفع آن است.
در پروندهٔ ثبت ۲۰۱۱ باغ‌های ایرانی نیز، کمیتهٔ ارزیاب (ICOMOS) این آثار را ترکیبی از مناظر طراحی‌شده و مناظر تکامل‌یافته دانسته است؛ چراکه باغ ایرانی هم بر اساس اصول طراحی هندسی ساخته شده و هم در طی دوره‌های تاریخی مختلف با تغییر کارکرد، اقلیم و فرهنگ زمانه تکامل یافته است (World Heritage Committee, 2011)، در کنار این الگو، بنیاد منظر فرهنگی و سرویس پارک‌های ملی آمریکا، یک طبقه‌بندی چهارسطحی نیز ارائه کرده‌اند که شامل «مناظر طراحی‌شده»، «مناظر قومی و نژادی»، «مکان‌های تاریخی» و «مناظر بومی» است (Birnbaum, 1994) (تصویر ۳).

معیارهای گزینش میراث جهانی

کنوانسیون ۱۹۷۲ یونسکو و به‌تبع آن کمیتهٔ میراث جهانی، حفاظت از بناهای فرهنگی و طبیعی با ارزش جهانی برجسته را هدف اصلی خود قرار داده‌اند. این کمیته در سال ۱۹۹۶ نیز تأکید کرد که تنها آثاری شایستگی ثبت جهانی را دارند که اهمیت آن‌ها نه‌تنها در سطح ملی، بلکه در گسترهٔ جهانی قابل‌اثبات باشد. باتوجه‌به اینکه ارزش یک «منظر فرهنگی» به‌طور کامل بر پایهٔ معیارها و شرایطی استوار است که ماهیت آن را تعریف می‌کنند، شناسایی، تحلیل و ارزیابی این معیارها در تدوین راهبردهای حفاظت، مدیریت و برنامه‌ریزی منظر اهمیت بنیادین دارد (Irani Behbahani et al., 2010). بر اساس راهنمای اجرایی یونسکو، ده معیار (شش معیار فرهنگی و چهار معیار طبیعی) مبنای سنجش ارزش جهانی برجسته (OUV)

تصویر۳. دسته‌بندی سه‌گانه مناظر فرهنگی. مأخذ: نگارندگان (برگرفته از یونسکو۲۰۱۷)

هستند (UNESCO World Heritage Centre, 2008) هر اثر باید دست‌کم یکی از این معیارها را احراز کند تا امکان ثبت آن در فهرست میراث جهانی وجود داشته باشد. در این پژوهش، با توجه به ماهیت باغ‌های تاریخی ایران، تمرکز اصلی بر استخراج معیارهای فرهنگی است که در موفقیت ثبت پروندهٔ باغ‌های ایرانی نیز نقش تعیین‌کننده خواهد داشت (جدول ۳).

باغ‌های ایرانی ثبت شده در یونسکو

باغ ایرانی نمادی از پردیس یا باغ بهشتی است که بر پایهٔ چهار عنصر آسمان، زمین، آب و گیاهان شکل گرفته و بر الگوی هندسی چهارباغ استوار است (Mansouri, 2005). آب، در کنار نقش کارکردی، همواره عنصر اصلی در ایجاد کیفیت‌های زیبایی‌شناختی و روح‌بخش باغ‌های ایرانی بوده است (HeydarNattaj & Mansouri, 2009). در سال ۲۰۱۱، نه باغ تاریخی ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیدند. این باغ‌ها که در استان‌های مختلف کشور گسترده‌اند، هر یک نمایانگر مرحله‌ای از تکامل باغ‌سازی ایرانی و سازگاری آن با شرایط محیطی

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.
پاییز ۱۴۰۴

جدول ۳. بررسی معیارهای فرهنگی و طبیعی و نحوهٔ ثبت مناظر فرهنگی ثبت شده در یونسکو. مأخذ: نگارندگان برگرفته از یونسکو۲۰۱۷.

معیار C (فرهنگی) و N (طبیعی)	معیارها	تعداد منظر فرهنگی	درصد منظر فرهنگی
C(i)	نمایش یک شاهکار بی‌نظیر، ثمرهٔ هوش خلاق انسانی.	۷	۲/۶۹
C(ii)	نشان‌دهندهٔ تغییرات قابل‌توجه در ارزش‌های انسانی در طول زمان یا در یک منطقهٔ فرهنگی از جهان است.	۳۵	۱۳/۴۶
C(iii)	گواهی از سنت‌های فرهنگی یا تمدن‌ها، زنده یا منقرض شده	۵۷	۲۱/۹۲
C(iv)	نمونه‌ای از نوعی بنا، چشم‌انداز یا اثر معماری یا فناوری جمعی که مراحل مهمی از تاریخ بشر را بیان می‌کند.	۶۰	۲۳/۰۸
C(v)	نمونه‌ای از یک سکونتگاه سنتی انسانی، کاربری زمین یا کاربری دریا که منعکس‌کننده یک فرهنگ (فرهنگ‌ها) یا تعامل انسان با محیط‌زیست باشد، به‌ویژه زمانی که در اثر تغییرات برگشت‌ناپذیر آسیب‌دیده باشد.	۴۹	۱۸/۸۵
C(vi)	به طور مستقیم یا ملموس با رویدادها یا سنت‌های زندگی، یا با ایده‌ها یا باورها، یا با آثار ادبی و هنری بااهمیت جهانی برجسته مرتبط باشد (این معیار باید همراه با سایر معیارها در نظر گرفته شود).	۳۳	۱۲/۶۹
N(vii)	شامل برجسته‌ترین پدیده‌های طبیعی یا مناطق طبیعی با زیبایی و اهمیت زیبایی‌شناختی برجسته است.	۷	۲/۶۹
N(viii)	نمونه‌هایی از مراحل اصلی تاریخ زمین شامل تاریخ حیات، فرایندهای زمین‌شناسی مهم و مداوم در توسعه اشکال زمین، یا ویژگی‌های مهم زمینی یا جغرافیایی است.	۵	۱/۹۲
N(ix)	نمونه‌هایی از فرایندهای زیست‌محیطی و بیولوژیکی مداوم که در تکامل و توسعهٔ اکوسیستم‌های زمینی، آب شیرین، دریایی و ساحلی و همچنین جوامع گیاهی و جانوری مهم هستند.	۴	۱/۵۴
N(x)	شامل زیستگاه‌هایی بااهمیت بالا برای حفاظت از تنوع زیستی، از جمله گونه‌های در معرض خطر باارزش جهانی از دیدگاه علمی یا حفاظتی.	۳	۱/۱۵

و فرهنگی متفاوت هستند. همچنین این مجموعه نقش مهمی در انتقال الگوهای طراحی باغ ایرانی به مناطق مختلف جهان از جمله هند، آسیای غربی و بخش‌هایی از اروپا داشته است. برای ارائهٔ تصویری جامع و منظم از ویژگی‌های این باغ‌ها، شاخص‌های اصلی پرونده‌های ثبت جهانی شامل تاریخچه، ساختار هندسی، کارکرد باغ، نظام آب و آبیاری، نظام کاشت و پوشش گیاهی، استقرار ابنیه، اقلیم (بارندگی و دما) و محدوده ثبت‌شده (هسته و حائل) در جدول ۴ گردآوری شده است. این جدول امکان مقایسهٔ تحلیلی باغ‌ها را فراهم می‌کند و مبنایی برای استخراج اصول مشترک در ثبت جهانی آن‌هاست. در ادامه، بر اساس اطلاعات این جدول، معیارهای فرهنگی منجر به ثبت این باغ‌ها تحلیل و تبیین می‌شود تا زمینه‌ای برای تدوین راهنمای کاربردی ثبت باغ‌های تاریخی ایران فراهم گرد

• تحلیل تطبیقی معیارهای فرهنگی یونسکو در باغ های ثبت شده ایران

تحلیل تطبیقی نه باغ ایرانی ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی نشان می‌دهد که این مجموعه در عین اشتراک در ساختار اصلی باغ ایرانی -نظیر محور طولی، هندسه منظم، نقش حیاتی آب، و حضور کوشک- نمایانگر تنوع چشمگیر در سازگاری با اقلیم و فرهنگ محلی هستند. باغ‌ها از اقلیم خشک مرکزی (نظیر دولت‌آباد و شازده‌ماهان) تا اقلیم مرطوب شمالی (عباس‌آباد) گسترده‌اند و همین امر نشان می‌دهد که الگوی باغ ایرانی طی زمان توانسته پاسخی خلاقانه و پایدار به شرایط محیطی ارائه دهد.

در ارزیابی معیارهای فرهنگی یونسکو، تطبیق میان باغ‌های ایران و معیارهای C(i)، C(ii)، C(iii)، C(iv) و C(v) به‌طور کامل قابل مشاهده است. بر اساس داده‌های جدول ۵، هر باغ ترکیبی از این معیارها را برآورده می‌کند:

- C(i) در باغ‌هایی مانند پاسارگاد، شازده‌ماهان و دولت‌آباد، از طریق نمایش مهندسی پیشرفتهٔ آب، هندسهٔ خلاقانه و طراحی مبتنی‌بر نوآوری تجلی یافته است.
- C(ii) در باغ‌هایی مانند ارم، چهلستون و اکبریه از طریق انتقال ارزش‌های فرهنگی و گسترش الگوی «پردیس» در جهان قابل مشاهده است.
- C(iii) در باغ‌هایی مانند فین، پاسارگاد و چهلستون، به‌دلیل استمرار سنت‌های باغ‌سازی و پیوند با فرهنگ اجتماعی و آیینی، برجسته است.
- C(iv) در نمونه‌هایی مانند چهلستون، دولت‌آباد و شازده ماهان، به‌صورت فناوری تاریخی و بیان معماری منسجم با طبیعت دیده می‌شود.
- C(v) در باغ‌هایی مانند عباس‌آباد و پهلوان‌پور، به‌دلیل تعامل سازگار انسان با محیط طبیعی، مدیریت هوشمند آب و پیوند با چشم‌انداز طبیعی جلوه‌گر است.

این تنوع معیارها و انطباق با الگوی واحد باغ ایرانی، چارچوب عملی برای تدوین پرونده‌های جدید ثبت جهانی را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که باغ ایرانی نه‌فقط یک اثر معماری، بلکه یک نظام فرهنگی-اکولوژیک پایدار است.

• مراحل ثبت باغ به عنوان اثر فرهنگی در یونسکو

فرایند ثبت یک باغ به‌عنوان میراث جهانی، فرایندی چندمرحله‌ای و استاندارد است که توسط یونسکو تعریف شده است. این فرایند شامل پنج مرحله اصلی است:

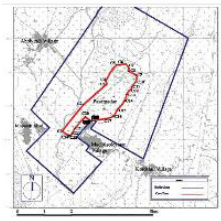
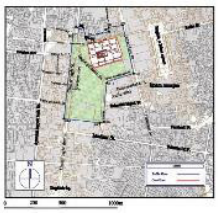
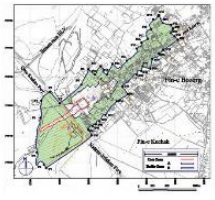
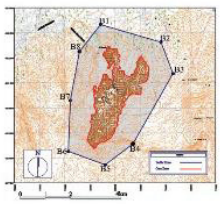
- تهیه و آماده‌سازی پیشنهاد ملی

کشور باید باغ موردنظر را در فهرست موقت (Tentative List) قرار دهد. در این مرحله:

۱. معرفی مختصر اثر

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.4]

جدول ۴. مختصری از باغ‌های ثبت شدهٔ ایرانی در میراث جهانی یونسکو بر اساس معیارهای فرهنگی. مأخذ: نگارندگان.

نام باغ	دوره و کارکرد، نحوهٔ استقرار ابنیه	ساختار، نظام آب، نظام کاشت، گونه گیاهی	شرایط اقلیمی (بارندگی / دما)	معیارهای یونسکو	محدوده ثبت یونسکو[۲]
پاسارگاد	هخامنشی حکومتی-اقامتی کوشک برون‌گرا با ایوان ستون‌دار	نخستین الگوی چهارباغ قنات و کانال‌ها کاشت در میان کرت‌ها سرو، انار، رز، لاله	۲۸۰ میلیمتر ۱۲- تا ۴۰درجه سانتیگراد	C(i) شاهکار هندسه و مهندسی آب C(ii) منشأ گسترش الگوی پردیس C(iii) گواه سنت دیرینه باغ‌سازی C(iv) نمونهٔ اولیه باغ ایرانی	
ارم	ایلخانی-قاجار باغ‌کوشک دارای دو کوشک	سه‌بخشی متقارن نهر اعظم + چاه درختان سرو این باغ شهرت خاصی دارد. سرو، کاج، ارغوان، مرکبات	۲۳۱ میلیمتر ۲ تا ۳۰درجه سانتیگراد	C(ii) تبادل ارزش‌های طراحی در جهان اسلام C(iii) استمرار سنت باغ‌سازی C(iv) ترکیب باغ-کوشک شاخص	
چهلستون	صفوی باغ سلطنتی کوشک واقع در یک‌سوم بالای باغ	مربع با کوشک مرکزی چشمه + جوی شاهی ترکیب با آب به واسطهٔ حضور فعال آب در این باغ چنار، نارون	۱۹۷ میلیمتر ۲- تا ۴۰درجه سانتیگراد	C(ii) تأثیرگذاری الگوی باغ سلطنتی C(iii) گواه فرهنگ تشریفاتی ایرانی C(iv) نمونهٔ برتر هنر کوشک‌سازی صفوی	
فین کاشان	آل‌بویه-قاجار باغ-قلعه کوشک عمارت سرابستان در یک‌سوم بالای باغ	زمین هموار چشمه سلیمانیه درختان محور اصلی سرو، زربین، چنار	۱۲۰ میلیمتر ۵ تا ۳۴درجه سانتیگراد	C(ii) استمرار باغ‌سازی در دوره‌های متعدد C(iii) پیوند با سنت‌های اجتماعی ایران C(iv) نمونهٔ باشکوه باغ -قلعه	
عباس‌آباد بهشهر	صفوی سکونتی-اقامتی کوشک در وسط	باغ تپه‌ای مخزن آبی کاشت باغ تپه‌ای پوشش جنگلی- کوهستانی	۶۲۱ میلیمتر ۶/۸ تا ۳۵درجه سانتیگراد	C(v) تعامل پایدار انسان با طبیعت کوهستانی و مدیریت آب	
شازده ماهان	قاجار تفرجگاهی کوشک در یک‌سوم بالایی باغ	باغ‌تخت شیب‌دار چشمه + قنات آبشارهای پلکانی کاشت درختان در محور اصلی و پلکانی باغ زربین، چنار، سرو	۷۷ میلیمتر ۸ تا ۳۸درجه سانتیگراد	C(i) شاهکار طراحی در شیب ۶ درصد C(v) انطباق دقیق با اقلیم خشک C(iv) الگوی کامل محور و تقارن قاجاری	

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

[DOI: 10.22034/3.8.]

ادامه جدول ۴.

نام باغ	دوره و کارکرد، نحوهٔ استقرار ابنیه	ساختار، نظام آب، نظام کاشت، گونه گیاهی	شرایط اقلیمی (بارندگی / دما)	معیارهای یونسکو	محدوده ثبت یونسکو[۲]
دولت‌آباد	زندیه باغ‌کوشک دو عمارت کوشک و بهشت آیین	باغ دوبخشی محوری قنات دولت‌آباد ردیفی اطراف میانکرت انگور، سرو، کاج	۵۹ میلیمتر ۴ تا ۴۲درجه سانتیگراد	C(ii) تبادل ارزش‌های معماری در سبک اصفهانی C(iv) فناوری بادگیر ۳۳ متری + کوشک اصیل	
پهلوان‌پور	قاجار باغ‌کوشک عمارت در مسیر آب	محور اصلی قنات دائمی پوشش گیاهی فراوان چنارهای تنومند، انار، بادام	۶۱ میلیمتر ۲ تا ۴۵درجه سانتیگراد	C(v) نمونهٔ روشن باغ قناتی و تعامل با محیط خشک یزد	
اکبریه	قاجار باغ‌کوشک استراحتگاه و کوشک و عمارت قاجاری در انتهای باغ	حوضخانهٔ مرکزی قنات شامل گونه‌های بومی بیرجند کاج، انار، توت	۱۷۱ میلی متر ۴- تا ۳۰درجه سانتیگراد	C(ii) پیوند با سنت‌های معماری شرق ایران C(iv) نمونهٔ برجسته عمارت-باغ قاجاری بیرجند	

جدول ۵. معیارهای فرهنگی یونسکو و نحوهٔ انطباق آن با باغ ایرانی. مأخذ: نگارندگان برحسب منابع (Motedayen & HeidarNattaj, 2023، Heidarnattaj, 2015، Motedayen, 2015، Mansouri & Javadi 2019، Javadi, 2021، Fatemi, 2023، Yarahmadi et al., 2022, Sheybani & Hashemi Zadegan, 2017)

معیار فرهنگی یونسکو	شرح معیار	شواهد انطباق در باغ‌های ایرانی
C(i) شاهکار نبوغ خلاق انسان	نمایش یک اثر برجستهٔ حاصل خلاقیت بشری	هندسه دقیق چهارباغ، تناسبات منظم، طراحی مبتنی‌بر محوریت آب، کرت‌بندی منسجم، نظام پیچیده مدیریت آب (قنات، شیب‌بندی، آبشارهای مصنوعی، توزیع هوشمند آب). نمونه‌های شاخص: پاسارگاد، شازده‌ماهان، دولت‌آباد
C(ii) تبادل ارزش‌های فرهنگی	تأثیرگذاری و انتقال الگوهای فرهنگی در مقیاس فرامنطقه‌ای	الگوی «پردیس» و چهارباغ به‌عنوان مادر الگوهای باغ‌سازی که به هند، عثمانی، آسیای غربی و حتی اروپا انتقال یافته است. الهام‌بخشی در معماری منظر و شهرسازی. نمونه‌های روشن: ارم، چهلستون، اکبریه
C(iii) گواه سنت‌های زنده یا تاریخی	استمرار سنت‌های معماری، اجتماعی و آیینی در طول زمان	تداوم ۲۵۰۰ سالهٔ سنت باغ‌سازی در ایران؛ نقش باغ‌ها در ساختار اجتماعی، آیینی، حکومتی و فرهنگی؛ حضور در مقبره‌ها، کاخ‌ها، تکیه‌ها، پارک‌های تاریخی. نمونه‌ها: فین، چهلستون، پاسارگاد
C(iv) نمونهٔ شاخص معماری یا فناوری	بازنمایی مرحله‌ای مهم در تاریخ فناوری و معماری منظر	تلفیق فناوری‌های پیشرفته تاریخی با طبیعت: باغ‌های شیب‌دار (مانند شازده ماهان)، سیستم‌های خنک‌سازی سنتی (بادگیر ۳۳ متری دولت‌آباد)، تالار ستون‌دار چهلستون، طراحی مرحله‌ای تخت‌بندی.
C(v) تعامل پایدار انسان و محیط	سازگاری هوشمندانه با اقلیم و مدیریت پایدار منابع طبیعی	نمونه‌های بی‌نظیر سازگاری با اقلیم: باغ جنگلی-کوهستانی عباس‌آباد، باغ‌های کویری مانند دولت‌آباد با مدیریت هوشمند آب، استفاده از قنات دائمی در پهلوان‌پور. نشان‌دهندهٔ پایداری در بهره‌برداری از منابع طبیعی.
C(vi) ارتباط با سنت‌ها، باورها یا آثار ادبی-هنری	پیوند با سنت‌های زنده، باورهای فرهنگی و میراث ادبی-هنری	بازتاب باغ ایرانی در ادبیات کلاسیک: حافظ، سعدی، فردوسی؛ نقش در هنرهای تجسمی (مینیاتور، فرش، معماری)، ذکر تقدس گیاهان و باغ در اوستا؛ تجلی مفهوم اسطوره‌ای «بهشت» در چهارباغ.

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.4]

۲. اهمیت تاریخی، فرهنگی و طبیعی
۳. وضعیت حفاظتی موجود جمع‌آوری می‌شود.

- تشکیل کمیته ملی میراث جهانی

کمیته ملی مسئول بررسی اولیه پرونده، تکمیل فرم‌های یونسکو، و تعیین کارشناسان تخصصی است.

- تدوین پرونده نامزدی (Nomination File)

۱. این مرحله مهم‌ترین بخش است و شامل:
۲. بیان ارزش جهانی برجسته (OUV)
۳. تعیین معیارهای یونسکو
۴. مستندسازی کامل (نقشه، عکس، نقشه حریم، گزارش مدیریت)
۵. تحلیل وضعیت حفاظتی و تهدیدها
۶. برنامه مدیریت بلندمدت

بخش قابل توجهی از مشکلات ایران در ثبت آثار، ناشی از ضعف این مرحله بوده است.

- ارسال پرونده به مرکز میراث جهانی و ارزیابی ایکوموس IUCN

۱. ایکوموس: آثار فرهنگی
۲. IUCN: آثار طبیعی

در صورت نیاز، کارشناسان بین‌المللی بازدید میدانی انجام می‌دهند.

- تصویب پرونده در کمیته میراث جهانی

اگر معیارها، اصالت، تمامیت و برنامه مدیریت تأیید شود، اثر ثبت می‌شود

نقش تجربهٔ ۹ باغ ایرانی در تدوین مدل پیشنهادی ثبت باغ‌های تاریخی

بررسی (پرونده رسمی یونسکو برای «باغ ایرانی»)[۳] نشان می‌دهد که فرایند ثبت این ۹ باغ مجموعه‌ای از موفقیت‌ها و چالش‌های ساختاری را آشکار می‌کند. یونسکو در ارزیابی خود، انسجام الگوی چهارباغ، نظام‌های پیشرفتهٔ آبرسانی، اصالت بالای معماری و کیفیت مستندسازی تاریخی برخی باغ‌ها را از مهم‌ترین نقاط قوت دانسته است. در مقابل، ضعف در طرح‌های مدیریت بلندمدت، کمبود داده‌های GIS، ناهماهنگی در تعیین محدوده حفاظتی و تفاوت سطح نگهداری میان باغ‌ها از چالش‌های اصلی مورد اشاره ایکوموس بوده است.

مدل پیشنهادی این پژوهش با تکیه بر همین تجربیات استخراج شده از پروندهٔ ۱۳۷۲ تدوین گردیده و پنج محور بنیادین را دنبال می‌کند: استانداردسازی، مستندسازی و نقشه‌برداری، تقویت استدلال ارزش جهانی برجسته (OUV)، ارائهٔ الگوی مدیریتی یکپارچه، تلفیق دانش اقلیمی و سازه‌ای در نظام آب و کاشت، و الگوبرداری از موفقیت‌های ثبت‌شده در باغ‌هایی مانند پاسارگاد، شازده ماهان و فین. این مدل می‌کوشد خلأ میان راهنمای کلی یونسکو و کاربرد عملی آن در باغ‌های تاریخی ایران را پر کرده و مسیر تهیهٔ پرونده‌های موفق ثبت جهانی را روشن‌تر، منسجم‌تر و قابل‌اتکاتر سازد.

• الگوی کالبدی و هندسی باغ[۴]

در سند یونسکو تأکید شده است که باغ ایرانی یک «محیط انسان‌ساز متمایز است که با هندسهٔ منظم، محورهای اصلی، نظام چهارگانه و ساختار کرت‌بندی از پیرامون خود تفکیک می‌شود: باغ ایرانی تجسم یک کل زیست‌محیطیِ انسان‌ساز است که کاملاً از پیرامون خود متمایز است.

این ویژگی در تمام باغ‌های ثبت‌شده به‌شکل یک پارادایم مشترک تکرار می‌شود؛ از پاسارگاد هخامنشی تا باغ‌های قاجاری مانند اکبریه. بنابراین این الگوی هندسه‌محور مبنای تحلیل و طراحی پرونده است.

• سامانه آب و مهندسی اقلیمی[۵]

هستهٔ اصلی ارزش جهانی باغ ایرانی، به تصریح سند یونسکو، «مهندسی خلاقانهٔ آب در دل اقلیم خشک ایران» است: اقلیم گرم‌وخشک با بارندگی اندک، رطوبت پایین و نوسان شدید دما بستر شکل‌گیری این باغ‌ها بوده است.

در پروندهٔ باغ عباس‌آباد، نقش «برج‌های آجری» به‌عنوان شیر فشار و سیفون شبکهٔ آبرسانی ذکر شده است، در پاسارگاد، نخستین نمونه‌های «جوی‌های سنگی و نظام آبرسانی خطی» به‌عنوان پایهٔ مهندسی باغ ایرانی مطرح شده‌اند. این موارد نشان می‌دهد «نظام آب، منبع تأمین، شیوهٔ توزیع، عناصر هیدرولیک و پیوند با اقلیم» به‌عنوان بخش بنیادین چارچوب نظری فرآیند است.

• ارزش‌های فرهنگی و معیارهای یونسکو[۶]

پروندهٔ یونسکو تأکید می‌کند که باغ ایرانی «منبع الهام هنر ایرانی، شعر، فرش، نگارگری و نمادپردازی» است و از این رو بخش مهمی از معیارهای فرهنگی یونسکو را پوشش می‌دهد:

C(i): شاهکار نبوغ خلاق - هندسهٔ چهارباغ، مهندسی آب، تضاد با اقلیم خشک

C(ii): تبادل گستردهٔ ارزش‌های بشری - تأثیر بر هند، آسیای غربی، عربستان، حتی اروپا

C(iii): گواه سنت پایدار - استمرار ۲۵۰۰ ساله در فرهنگ و اسطوره‌های ایرانی

C(iv): نمونهٔ برجسته منظر تاریخی - توسعهٔ تدریجی از پاسارگاد تا قاجار

C(vi): پیوند با سنت‌های زنده و ادبیات - حافظ، سعدی، فردوسی، اوستا

در سند آمده است: «باغ ایرانی مرجع اصلی توسعهٔ طراحی باغ در آسیای غربی و اروپا بوده است».

بنابراین، مدل پیشنهادی پژوهش معیارهای C(i)-C(vi) را نه به‌صورت توصیفی، بلکه به‌عنوان سنجه‌های ارزیابی و تصمیم‌گیری در ساخت پروندهٔ جدید در نظر گرفته است.

• پیوند باغ با توسعهٔ شهری و منظر سرزمینی[۷]

گزارش یونسکو نشان می‌دهد که باغ‌های ایرانی فقط عناصر منفرد نیستند، بلکه اغلب هستهٔ شکل‌گیری شهرها بوده‌اند: در بسیاری از دوره‌ها باغ‌ها پیش‌درآمد شکل‌گیری شهرها بوده‌اند.

پیوند باغ با «شبکهٔ آب، نظام راه‌ها، منظر پیرامون و ساختار شهری» بخشی از مدل است.

• نظام مدیریتی، حفاظت و پایش[۸]

در پروندهٔ یونسکو، ساختار مدیریتی به‌صورت دقیق تعریف شده است: پایگاه ملی باغ ایرانی مسئول مدیریت کل میراث نامزدشده است.

این ساختار شامل:
۱. مستندسازی
۲. طرح حفاظت
۳. برنامهٔ مدیریت

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

[DOI: 10.22034/3.8.]

۴. پایش دوره‌ای
۵. مشارکت ملی و محلی

نتیجه‌گیری

مدل پیشنهادی این پژوهش در تصویر ۴ بر پایهٔ تحلیل تطبیقی ۹ باغ ثبت‌شده ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو گزارش ارزیابی آن و مطالعهٔ مستندات مدیریتی آن‌ها تدوین شده است. بررسی پرونده‌های ثبت‌شده نشان می‌دهد که موفقیت آن‌ها نتیجه وجود یک الگوی منسجم پنج‌مرحله‌ای بوده است:

۱) مستندسازی منابع آب و تحلیل نظام آبیاری،
۲) بازخوانی هندسه و سازمان فضایی،
۳) استخراج لایه‌های ارزشی و فرهنگی مطابق معیارهای یونسکو،
۴) تحلیل پیوستگی منظر و رابطهٔ باغ با بستر شهری،
۵) تدوین برنامه مدیریت و حفاظت

این الگو در تمامی باغ‌های ثبت‌شده ـ از پاسارگاد تا باغ اکبریه ـ به صورت مشترک دیده می‌شود (تصویر ۵) و به‌عنوان زیربنای مدل پیشنهادی این پژوهش استخراج گردید. به‌طور مشخص، تجربهٔ ۹ باغ نشان داد که پرونده‌هایی که دارای ساختار مدیریتی شفاف، مستندات دقیق، تعریف روشن ارزش جهانی برجسته (OUV) و تحلیل جامع نظام آب بوده‌اند، از شانس بالاتری برای پذیرش برخوردار بوده‌اند. این یافته پایهٔ نظری و تجربی مدل پیشنهادی را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد که یک پروندهٔ موفق نیازمند پیوند سه‌گانه «مستندسازی دقیق»، «تحلیل مفهومی» و «برنامه مدیریتی» است؛ الگویی که در مدل پیشنهادی این پژوهش عملیاتی شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ثبت جهانی باغ‌های ایرانی تنها زمانی امکان‌پذیر است که پروندهٔ نامزدی بتواند ارزش جهانی برجسته (OUV) باغ را با استناد دقیق به شاخص‌های واقعی آن آشکار کند. تجربهٔ موفق ۹ باغ ثبت‌شدهٔ ایران نشان داد که یک مدل منسجم و مستند می‌تواند شکاف میان «راهنمای کلی یونسکو» و «کاربرد عملی در باغ‌های ایرانی» را برطرف سازد.

مدل ارائه‌شده در این پژوهش، یک نقشه‌راه بومی‌شده، قابل اجرا و مبتنی‌بر شواهد است که براساس تحلیل پرونده‌های واقعی یونسکو (Nomination 1372) تدوین شده و قادر است:

۱. فرآیند مستندسازی را نظام‌مند کند،
۲. استخراج ارزش‌ها را با معیارهای یونسکو هم‌راستا سازد،
۳. پیوستگی منظر و اصالت باغ را آشکار کند،
۴. و یک برنامهٔ مدیریتی قابل دفاع ارائه دهد.

بررسی تطبیقی پروندهٔ ثبت جهانی ۹ باغ ایرانی (UNESCO,2011) نشان می‌دهد که فرایند نامزدی این مجموعه، علی‌رغم موفقیت نهایی، با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری، مدیریتی و محیطی همراه بوده است؛ چالش‌هایی از جنس ناپایداری سازه‌ها در باغ‌های مرطوب، افت عملکرد قنوات و آبراهه‌ها، فشار گردشگری بر باغ‌های شاخص، ناکامل‌بودن مطالعات فنی در باغ‌های باستانی، تهدید توسعهٔ شهری در عرصه و حریم، و نابرابری ظرفیت مدیریتی میان باغ‌ها. تحلیل انتقادی گزارش‌های «تمامیت و اصالت» و همچنین «وضعیت حفاظت» در پروندهٔ یونسکو نشان می‌دهد که بخش قابل‌توجهی از دشواری‌های ثبت، نه ناشی از کمبود ارزش‌های فرهنگی، بلکه متأثر از فقدان یک چارچوب نظام‌مند برای مستندسازی، مدیریت حفاظتی و تبیین ارزش‌های جهانی‌برجسته (OUV) بوده است.

بر همین مبنا، این پژوهش با هدف پاسخ‌گویی به پرسش اصلی خود یعنی «چگونگی تدوین یک فرآیند نظام‌مند برای تهیهٔ پروندهٔ ثبت جهانی باغ‌های تاریخی ایران» با اتکا به تحلیل اسنادی، تحلیل تطبیقی و تحلیل مضمون، و از طریق استخراج الگوها، خطاها و نقاط قوت پرونده‌های موجود، به طراحی «مدل پیشنهادی تدوین پروندهٔ ثبت جهانی» انجامیده است. این مدل، با تأکید بر سه محور بنیادین شامل نظام آب، ساختار هندسی و سازمان فضایی، و هویت فرهنگی و روایت ارزش جهانی برجسته، چارچوبی بومی‌شده اما همسو با استانداردهای یونسکو ارائه می‌کند که می‌تواند خلأ میان دستورالعمل‌های جهانی و شرایط واقعی باغ‌های تاریخی ایران را برطرف سازد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که اتخاذ این مدل، ظرفیت ارتقای کیفیت پرونده‌های نامزدی آینده را دارد؛ زیرا ضمن پاسخ‌گویی مستقیم به چالش‌های تاریخی ثبت، امکان بازنمایی شفاف‌تر ارزش‌های جهانی برجسته، تقویت نظام مستندسازی، و تضمین انسجام مدیریتی را فراهم می‌سازد. ازاین‌رو، تدوین چنین چارچوبی نه‌تنها ضرورتی علمی برای بهبود فرایند ثبت میراث منظر در ایران است، بلکه گامی تعیین‌کننده در جهت حفاظت پایدار، ارتقای فهم میراث باغ ایرانی و تقویت جایگاه آن در حافظهٔ فرهنگی جهان به شمار می‌آید.

اعلام عدم تعارض منافع

نگارندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافعی برای ایشان وجود نداشته است.

پی‌نوشت

۱. Outstanding Universal Value
۲. رنگ قرمز: منطقهٔ هسته و رنگ آبی: منطقه حائل، این رنگ‌ها در تمامی پلان‌های ثبت شده ۹ باغ ایرانی در یونسکو بیان کنندهٔ منطقهٔ هسته و حائل هستند.
۳. UNESCO WHC Nomination ۱۳۷۲
۴. Foundational Spatial Logic
۵. Hydraulic Intelligence
۶. Cultural OUV Framework
۷. Landscape Governance
۸. Heritage Management System

فهرست منابع

• بمانیان، محمدرضا؛ انصاری، مجتبی؛ و الماسی فر، نینا. (۱۳۸۹). باززنده سازی «منظر فرهنگی» تخت سلیمان با تاکید بر رویکردهای بازآفرینی و حفاظت از میراث جهانی ICOMOS (منشور فلورانس، پی . اچ . چایلدهود، سیاست بنگاه پارکهای کانادایی، بنگاه پارک ملی ایالات متحده). *مدیریت شهری*، ۸(۲۶)، ۷-۲۶.

• حناچی، پیروز؛ و عشرتی، پرستو. (۱۳۹۰). واکاوی اصلی ترین چالش های مفهوم منظر فرهنگی با تکیه بر بازشناخت و تحلیل کارنامه هجده ساله این مفهوم در مرکز میراث جهانی یونسکو. *نامهٔ معماری و شهرسازی*، ۴ (۷)، ۱۴۷-۱۶۳.

• دهدار، پگاه .(۱۳۹۷). نگاهی به میراث ارزشمند باغ ایرانی در فهرست جهانی یونسکو. *روزنامه توسعه ایرانی، فرهنگی*، ۱۲۰، ۴۲۹۸.

• Akagawa, N., & Sirisrisak, T. (2008). Cultural Landscapes in Asia and the Pacific: Implications of the World Heritage Convention. *International Journal of Heritage Studies, 14*(2), 176–191. https://doi.org/10.1080/13527250701853408

• Birnbaum, C. A. (1994). *Protecting cultural landscapes: Planning, treatment and management of historic landscapes (Preservation*

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

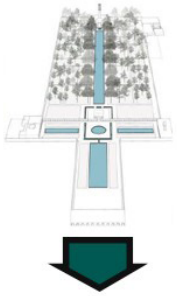
[DOI: 10.22034/3.8.4]

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

[DOI: 10.22034/3.8.]

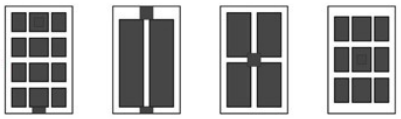
راهنمای متقاضیان: تدوین پرونده نامزدی برای ثبت جهانی باغ‌های تاریخی ایرانی

یک پرونده استاندارد باید نامزدی یک باغ ایرانی را از طریق مستندسازی شرایط محیطی، سازمان فضایی، ارزش‌های فرهنگی و راهبردهای مدیریتی توجیه کرده و نشان دهد که اثر با معیارهای یونسکو مطابقت دارد.

نظام‌ها و منابع آب

مستندسازی و تحلیل سازه‌های آبی
قنات / چشمه / رودخانه / کانال‌های مصنوعی
ارزیابی کارآمدی نظام مدیریت آب

هندسه فضایی و ساختار باغ

ارزیابی الگوی هندسی و انسجام فضایی
شناسایی الگوی چهارباغ

استخراج ارزش‌های فرهنگی

C(i) — شاهکار نبوغ خلاق بشری
C(ii) — تبادل ارزش‌های انسانی در گستره زمان یا مکان
C(iii) — گواهی استثنایی بر سنت‌های فرهنگی
C(iv) — نمونه‌ای برجسته از یک نوع بنا، مجموعه معماری یا منظر که مراحل مهمی از تاریخ بشر را بازتاب می‌دهد

تعیین ارزش‌های فرهنگی و تاریخی
شناسایی ارزش جهانی برجسته (OUV) براساس معیارهای یونسکو:
C(i) – شاهکار نبوغ خلاق انسانی
C(ii) – تبادل ارزش‌های بشری
C(iii) – گواه سنت فرهنگی
C(iv) – نمونه برجسته معماری و منظر

تحلیل منظر و بافت شهری

بررسی رابطه باغ با محیط پیرامونی
یکپارچگی با بافت شهری
تحلیل اثرات زیست‌محیطی و بصری
تعیین حریم حفاظتی و منطقه حائل

اصل کلیدی

پرونده‌ای جامع و منسجم باید بتواند با اتکا بر داده‌های محیطی، تحلیل فضایی، ارزش‌های فرهنگی و برنامه مدیریت، ارزش جهانی برجسته (OUV) را ــ که شرط اصلی ثبت جهانی است ــ اثبات کند.

تصویر ۴. راهنمای متقاضیان تدوین پرونده نامزدی برای ثبت جهانی باغ های تاریخی ایران. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۵. فرآیند علمی نامزدی آثار برای ثبت جهانی در یونسکو. مأخذ: نگارندگان.

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]

[DOI: 10.22034/3.8.4]

Satellite Images. *Journal of Environmental Studies, 36*(54).
• Javadi, S. (2021). The Manifestation of Persian Gardens in Miniatures. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 13*(56), 6-13. https://doi.org/10.22034/manzar.2021.298693.2144
• Khalilnezhad, S. (2019). Misadventure of decorative management in the World Heritage's Persian gardens. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 11*(46), 50-55. https://doi.org/10.22034/manzar.2019.84297
• Mansouri, M. (2019). Water, as the Origin of Beauty in Persian Garden. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 11*(48), 32-43. https://doi.org/10.22034/manzar.2019.199222.1994
• Mansouri, S. A. (2005). an introduction to the aesthetics of Iranian Garden. *Bagh-e Nazar, 2*(3), 58-63.
• Mansouri, S. A., & Javadi, Sh. (2019). *Three elements of Persian landscape; A study on the the essence of Persian architecture and urban space*. Nazar Research Center.
• Motedayen, H., & Motedayen, R. (2015). The Need to Create a Persian Garden. *Journal of Art and Civilization of the Orient, 3*(7), 19-26.
• Rössler, M., & Saouma-Forero, G. (2001). *Sacred landscapes: New perspectives in the implementation of the cultural landscape concept in the framework of the UNESCO World Heritage Convention*. UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_07_en.pdf
• Sheybani, M., & Hashemi Zadegan, S. A. (2017). Persian Garden, Ever-Renewed Being. *Bagh-e Nazar, 13*(45), 5-12. https://www.bagh-sj.com/article_43399.html
• UNESCO World Heritage Centre. (2008). *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention (WHC.08/01)*. UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf
• UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/en/conventiontext
• Wilber, N. D. (1969). *Persian gardens and garden pavilions* (M. Dokhtesaba, Trans.). Book translation and publishing company. (Original work published 1962)
• World Heritage Committee. (2011). *Decision 35 COM 8B.26: The Persian Garden (Islamic Republic of Iran)*. UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/en/decisions/4297
• Yarahmadi, S., Ansari, M., & Mahdavinejad, M. (2022). The Role of the Water System in the Eternity of the Persian Garden. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 14*(61), 6-15. https://doi.org/10.22034/manzar.2022.367987.2211
Brief 36). U.S. Department of the Interior, National Park Service. https://home.nps.gov/orgs/1739/upload/preservation-brief-36-cultural-landscapes.pdf
• Dabiri, F., Laghaee, H., & Shirazian, Sh. (2014). Study of the Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage of 1972, and a selection of some natural monuments specimens of Iran and their adaptation to the criteria of the. *Journal of Environmental Science and Technology, 16*(1), 319-340. https://sanad.iau.ir/en/Journal/jest/Article/839895
• Etezadi, L., & Bina, M. J. (2017). Identifying Types of Open Space in Historicalal Gardens of Birjand Rahim Abad, Amir Abad, Shokat Abad, Bahalgard, and Akbariyyeh Gardens. *Bagh-e Nazar, 14*(47), 5-16.
• Fadaei Nezhad, S., & Eshrati, P. (2015). Analysis of Authenticity Recognition Components in Cultural Heritage Conservation. *Journal of Fine Arts: Architecture & Urban Planning, 19*(4), 77-86. https://doi.org/10.22059/jfaup.2015.55697
• Fatemi, M. (2022). Flexibility, A Prominent Feature of the Persian Garden to Use it in the Contemporary Period. *MANZAR, the Scientific Journal of landscape, 14*(58), 6-19. http://doi.org/10.22034/manzar.2022.318846.2170
• Fowler, P. J. (2003). World Heritage Cultural Landscapes, 1992-2002: A Review and Prospect. In *World Heritage Papers 7: Cultural Landscapes: The Challenges of Conservation* (pp. 16–32). UNESCO World Heritage Centre. https://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_07_en.pdf
• Heidar Nattaj, V. (2017). The Role of Landscape Elements (Water and Geographic Context) in the Configuration of Bahrol-eram Garden. *Bagh-e Nazar, 14*(54), 5–20. https://www.bagh-sj.com/article_53474.html
• Heidarnattaj, V. (2015). Criticism of Attitudes Source the Quartet Pattern in Persian Garden. *Journal of Art and Civilization of the Orient, 3*(7), 27-32.
• HeidarNattaj, V. (2023). Abbas Abad Garden; A Bride with a Thousand Grooms. *Tourism of Culture, 4*(12), 3-3. http://doi.org/10.22034/toc.2023.170543
• Heydar Nattaj, V., & Mansouri, S. A. (2009). A Critical Study on the Chaharbagh Theory in Creation of the Persian Gardens. *Bagh-e Nazar, 6*(12), 17–30. https://www.bagh-sj.com/article_30.html
• Irani Behbahani, H., Bahrami, B., Agha Ebrahimi Samani, F., & Saatian, R. (2010). Identifying the Role of Natural Features in Forming Ancient Settlement of Takht-e Soleyman by Using

COPYRIGHTS
Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Revitalization School journal. This is an open access article disributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

نحوهٔ ارجاع به این مقاله
ویسی، جمیل؛ و ویسی، صلاح. (۱۴۰۴). ارائه مدل پیشنهادی برای ثبت جهانی باغ‌های تاریخی بر اساس تحلیل تطبیقی پرونده‌های ثبت‌شده در یونسکو. *مکتب احیاء*، ۳(۸)، ۲۸-۳۹.

DOI: https://doi.org/10.22034/3.8.4
URL: https://jors-sj.com/article-94-1-fa.html

[Downloaded from jors-sj.com on 2026-11-08]
[DOI: 10.22034/3.8.4]